ЛІТЕРАТУРА:

1. Фетискин Н. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп / Н. Фетискин, В. Козлов, Г. Мануйлов. – М. : Изд-во Института Психотерапии, 2002. – 490 с.

2. Валуева Е. Диагностика эмоциональной креативности: адаптация опросника Дж. Эверилла / Е. Валуева // Социальный и эмоциональный интеллект: от процессов к измерениям / под ред. Д. Люсина, Д. Ушакова. – М. : Институт психологии РАН, 2009. – С. 216–227.

3. Крюкова Т. Опросник способов совладания (адаптация методики WCQ) / Т. Крюкова, Е. Куфтяк // Журнал практического психолога. – М., 2007. – № 3. – С. 93–112.

4. Опитувальник «Способи опанувальної поведінки» Р. Лазаруса [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://psylab.info.

5. Тест соціального інтелекту Дж. Гілфорда [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://psylab.info.

УДК 372.3.036:159.922.7-053.4

ВПЛИВ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ НА РОЗВИТОК МЕХАНІЗМІВ ХУДОЖНЬОЇ ТВОРЧОСТІ

Іванова В.В., к. психол. н.,
доцент кафедри теорії та методики дошкільної освіти
Мукачівський державний університет

Статтю присвячено розгляду психологічних особливостей дітей старшого дошкільного віку. Охарактеризовано основні новоутворення в психіці дитини старшого дошкільного віку. Встановлено, що розвиток психічних особливостей дитини веде до розширення її досвіду, а отже, розвиваючи увагу, пам'ять, мислення, відчуття, емоції, збільшується можливість накопичення практичного досвіду дитиною, що сприятливо позначається на механізмі творчості.

Ключові слова: *креативність, образотворча діяльність, художня творчість, дошкільний вік.*

Статья посвящена рассмотрению психологических особенностей детей старшего дошкольного возраста. Охарактеризованы основные новообразования в психике ребенка старшего дошкольного возраста. Установлено, что развитие психических особенностей ребенка ведет к расширению его опыта, следовательно, развивая внимание, память, мышление, чувства, эмоции, увеличивается возможность накопления практического опыта ребенком, что благоприятно сказывается на механизме творчества.

Ключевые слова: *креативность, изобразительная деятельность, художественное творчество, дошкольный возраст.*

Ivanova V.V. INFLUENCE OF PSYCHOLOGICAL FEATURES OF CHILDREN OF THE SENIOR PRESCHOOL AGE ON DEVELOPMENT OF ART CREATIVITY MECHANISMS

Article is devoted to consideration of psychological features of children of the senior preschool age. The main new growths in mentality of the child of the senior preschool age are characterized. It is established that development of mental features of the child conducts to enlargement of its experience, therefore, developing attention, memory, thinking, feelings, emotions, increases the possibility of accumulation of practical experience by the child, in turn will favorably affect the creativity mechanisms.

Key words: *creativity, graphic activity, art creativity, preschool age.*

Постановка проблеми. В умовах постійно прискореної динаміки процесів у культурі, економіці, політиці, різних сферах професійно-трудової діяльності одним із провідних чинників успішності людини виступає креативність. Ця інтегральна якість забезпечує можливість успішної адаптації особистості до мінливих реалій життя, додання творчого характеру праці, дозвіллю, освіті та, нарешті, самоствердження людини. Спеціальні дослідження та практичний досвід переконливо показали, що найбільш оптимальним (сензитивним) періодом розвитку креативності виступає старший дошкільний вік.

Особливий потенціал розвитку креативності в дошкільнят має образотворча діяльність, освоєння якої інтенсифікує роботу відділів мозку, відповідальних за психофізичні процеси, логічне мислення, образні уявлення тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато дослідників відзначали, що в дошкільному віці відбуваються істотні зміни в психіці дитини, саме на дошкільний вік припадає багато «новоутворень».

Розглянемо декілька важливих концепцій. Однією з відомих теорій психосоціального розвитку є теорія американського психолога Е. Еріксона [3]. На його думку, людина протягом життя переживає вісім психосоціальних криз, специфічних для кожного віку:

– першу кризу людина переживає на першому році життя. Вона пов'язана із задоволенням її основних фізіологічних потреб. У дитини виникає довіра або підозрілість до всього, що її оточує;

– друга криза пов'язана з першим досвідом навчання. Якщо батьки доброзичливо налаштовані, розуміють дитину, допомагають їй, то вона отримує досвід автономії; якщо вони суворі й жорстокі, у дитини виникають сумніви, розвивається сором;

– третя криза припадає на три роки, коли проходить самоствердження дитини. На цьому етапі відбувається розвиток ініціативності, розвивається почуття провини;

– четверта криза охоплює шкільний вік.

Розглянемо ці чотири кризи, оскільки саме вони мають величезний вплив на формування особистості дошкільника.

Періодизація Д.Б. Ельконіна [3] є найбільш відомою й відображає той підхід до психології розвитку, який склався в школі Л.С. Виготського. Розглянемо ключові поняття, на яких побудований цей підхід: «провідна діяльність», «психічні новоутворення», «вікова криза».

Провідна діяльність – та діяльність, яка визначає основні напрями розвитку в тому чи іншому віці.

Здатність, яка складається в дитини в ході здійснення провідної діяльності, називається центральним психологічним новоутворенням віку.

Кризою розвитку, або критичним віком, називають перехід від однієї провідної діяльності до іншої.

Періодизація Д.Б. Ельконіна виглядає таким чином: дитинство, коли провідною діяльністю є безпосередньо емоційне спілкування; раннє дитинство, у якому провідною є предметно-маніпулятивна діяльність; дошкільне дитинство, де важливою діяльністю є рольова гра; молодше шкільне дитинство, коли провідною є навчальна діяльність; підлітковий вік; юність.

Ще одна важлива періодизація розвитку моральних суджень складена Л. Кольбергом. Моральні норми мають величезний вплив на розвиток людини. Л. Кольберг розрізняє три основні рівні розвитку моральних суджень:

– доконвенціональний;

– конвенціональний;

– постконвенціональний.

Доконвеціональний рівень за віком охоплює людину з народження до семи років. Він має три стадії:

– перша (0–2 роки): «роблю те, що мені приємно»;

– друга (2–3 роки): «підкоряюся правилам, щоб уникнути покарання»;

– третя (4–7 років): «здійснюю добрі вчинки».

Доконвенціональний рівень є суто егоцентричним. Моральність та аморальність суджень дитини ґрунтуються переважно на принципі вигоди, вчинки оцінюються за їх фізичними наслідками («добре те, що приносить задоволення, а погане те, що спричиняє покарання»). Стійкість моральним оцінкам надають дії дорослих.

У розвитку емоційно-афективної сторони душевного життя дитини так само простежуються деякі загальновікові закономірності. Г. Дюпон виділив декілька стадій розвитку дитячої емоційності:

1) егоцентрично-вразлива стадія емоційного розвитку характеризується нерозчленованістю дитячих самовідчуттів і пов'язана насамперед із тілесними переживаннями, які оцінюються як задоволення й незадоволення;

2) стадія особистих відносин формується за мірою ослаблення егоцентризму в результаті відмежування себе як причини своїх настроїв від зовнішнього світу. У діях дитини, спрямованих на інших, розвиваються базисні емоції: радість, сум, страх, гнів та інші;

3) міжособистісна стадія характеризується проявом здатності до емоційної децентрації [3].

Провідним чинником емоційної децентрації, згідно з Г. Дюпоном, який розвинув думку Ж. Піаже [6], є спілкування з однолітками. Як правило, ця стадія припадає на кінець дошкільного чи початок шкільного віку.

У психологічній літературі зустрічаються й інші періодизації, зокрема Р. Селмана, Д. Левінгера, В.І. Слободчікова та інших.

Усі наведені теорії розвитку особистості демонструють велике значення дошкільного віку у формуванні й розвитку людини.

Постановка завдання. Мета статті – визначити вплив психологічних особливостей дітей старшого дошкільного віку на розвиток механізмів художньої творчості.

Виклад основного матеріалу. Психологи й педагоги називають безпосередньо дошкільним віком період із трьох до шести років, справедливо вважаючи, що саме в цьому віці відбуваються значні психічні зміни в дитині. У цьому віці відбувається інтенсивний ріст організму. Поряд із загаль-

ним зростанням відбувається анатомічне формування й функціональний розвиток тканин та органів. Фізичний розвиток дитини зумовлює виникнення її бажання накопичення практичного досвіду. Дошкільник активно засвоює нові поняття та враження. У цьому віці відбувається сенсорний розвиток, зокрема зростає гострота зору, розвивається слух.

Дошкільний вік неоднорідний за характером мозкової організації психічних процесів. До шести-, семирічного віку відбуваються істотні зміни в процесі сприйняття в дітей. У міру накопичення індивідуального досвіду під час ознайомлення з новими предметами (тісної взаємодії, сприйняття, рухових дій) знижується питома вага тактильного каналу в зоровому сприйнятті та суттєво активізується зорове обстеження предмета. Воно стає організованим і систематичним, підвищується успішність виявлення різних модифікацій об'єкта. Можливість формування в старшому дошкільному віці складних еталонів, що включають ієрархічну структуру інтегрованих ознак, полегшує процес упізнання й категоризацію на основі не тільки перцептивних, а й концептуальних характеристик об'єкта (загальні властивості всіх його варіантів). Це свідчить про досягнення певного рівня інтелектуалізації процесу сприйняття до кінця дошкільного періоду.

Процес закріплення зорової сенсорної інформації забезпечує можливість вироблення еталонів і впізнавання знайомих об'єктів, які часто зустрічаються, на основі перцептивної пам'яті. Спочатку ця пам'ять має мимовільний характер. Об'єкти запам'ятовуються найбільш міцно й точно, коли образи емоційно забарвлені. До кінця дошкільного періоду в процесі ігрової діяльності або під впливом вимоги дорослих формуються прості форми довільної пам'яті, безпосереднє довільне запам'ятовування. З формуванням механізмів сприйняття тісно пов'язаний і розвиток механізмів організації інших компонентів пізнавальної діяльності, насамперед уваги. Роль уваги полягає у створенні загальної мобілізаційної готовності до діяльності та її виборчої організації відповідно до актуалізованої потреби.

Функціональна багатоплановість уваги, складність і багаторівневість її мозкової організації визначають поступовість її дозрівання в онтогенезі й вікові особливості її взаємодії з іншими психічними процесами. Параметр новизни як детермінанти уваги формується в дитячому віці, зберігає своє значення в дошкільний період і є провідним фактором розвитку пізнавальної діяльності. У дошкільному віці йде швидке наростання обсягу уваги.

У старшому дошкільному віці проявляється можливість довільної регуляції зорового сприйняття за зовнішньою інструкцією, що стає передумовою виникнення здібності дитини до управління своєю увагою, до включення механізмів довільної уваги. На цьому етапі розвитку потрібна участь дорослого, який направляє й організовує увагу дитини. Це може бути здійснено в процесі ігрової діяльності, оскільки ігрова діяльність, яка є провідною на цьому етапі розвитку, є джерелом і способом задоволення пізнавальної потреби. Ігрова діяльність у старшому дошкільному віці повинна бути спрямована на стимуляцію дитини до експериментування, що сприяє розвитку її творчих потенціалів, формуванню власних програм поведінки й саморегуляції уваги.

Моделюванню навколишнього світу, побудові внутрішніх програм поведінки сприяє образотворча діяльність дитину. Як і гра, вона посилює осмислення сюжетів, які цікавлять дитину, сприяє створенню внутрішніх планів. Їх слабка сформованість потребує матеріальних опор, однією з яких є малюнок. Художнє виховання в цьому віці має великий вплив на розвиток пізнавальних і творчих можливостей дитини. Властива дошкільнику висока емоційність реалізується в процесі художньої творчості.

Етап входження дитини у світ художньої культури пов'язаний із періодом дошкільного дитинства, коли дитина долучається до мистецтва в культурно-освітньому просторі дошкільного навчального закладу. Це час, коли розширюється коло спілкування дитини, вона виходить за межі сім'ї, починає взаємодіяти з різними дорослими та з однолітками. У цей період триває процес соціалізації, відбувається подальше ознайомлення дитини з культурою й загальнолюдськими цінностями. Спостерігаються зміни в усьому психічному розвитку малюка.

Роботи А.В. Запорожця [4] показали, що особливе значення має для дітей засвоєння сенсорних еталонів, які є для них певними мірилами, що дають можливість визначити особливості обстежуваних предметів. До кінця дошкільного віку дитина починає оволодівати загальноприйнятими стандартами. У тісному зв'язку зі сприйняттям розвивається мислення дитини. Вона вчиться вирішувати завдання трьома способами: наочно-дієвим, наочно-образним і шляхом логічного міркування.

Відомий психолог Ж. Піаже у своїх дослідженнях мислення дошкільника та його мови зробив низку важливих висновків. Він

виявив таку особливість дитячого мислення, як відсутність оборотності (можливості, простеживши якесь перетворення, відтворити його в розумі у зворотному порядку, відновити вихідне положення).

Найчастіше в літературі, присвяченій креативності, називаються такі характеристики творчого мислення та сприйняття:

– *швидкість мислення* – високий темп продукування ідей, що забезпечує продуктивність;

– *гнучкість* – вживання різноманітних категорій у процесі мислення;

– *оригінальність;*

– *поліваріантність сприйняття навколишнього світу* (сприйняття не тільки явних, а й відносно прихованих властивостей навколишнього світу);

– *дивергентне мислення.*

У дітей дошкільного віку наявні всі ці характеристики, проте вони знаходяться в процесі формування. Дитина не може продукувати оригінальні ідеї, якщо вона не має достатньо соціального досвіду, а її соціальна сфера є бідною. Дитячі інтереси залежать від характеру навколишнього середовища, у якому живе дитина; зміна обстановки може змінити й усі дитячі бажання та нахили, на що звертали увагу ще науковці давніх часів.

Мозок дитини дуже гнучкий, він сприймає образи, які потрапляють у нього через органи чуття, здатний сприймати всі предмети, які зустрічаються. На думку Я.А. Коменського, природа всіх народжених істот така, що вони є гнучкими й легко приймають форму, поки перебувають у дитячому віці; зміцнівши, вони не піддаються реформуванню [5].

У дошкільника багатий емоційний світ. Дитина знає, що таке радість і сум. Ще К.Д. Ушинський відзначив, що почуття дітей можуть бути сильні, проте не можуть бути глибокими: «Сильні вони, бо в душі дитини немає ще такого змісту, який міг би їм противитися; не глибокі вони тому, що виражають собою не весь лад душі, яка не прийшла до єдності сама із собою» [7]. Така розрізненість чуттєвих асоціацій виражається в незвичайній рухливості, мінливості почуттів. Емоції дошкільника впливають на його діяльність; якщо не навчити дитину розпізнавати емоції в дитинстві, то в більш пізньому віці це зробити складніше, а часто вже й неможливо.

Вивчення закономірностей виникнення й розвитку психологічних особливостей і якостей особистості дитини всередині провідної діяльності й за допомогою її, а також встановлення вікової наступності цих особливостей є ключем до розуміння закономірностей розвитку всіх психічних процесів дитини, у тому числі уяви. Згідно з періодизацією психічного розвитку, запропонованою Л.С. Виготським [1], уява є центральним психологічним новоутворенням у дошкільному віці.

Виділяють чотири основні стадії в розвитку дитячої уяви:

1) на першій стадії відбувається перехід від пасивної уяви до уяви творчої;

2) на другій стадії творча уява проявляється під виглядом анімізму, або одухотворення, усіх предметів;

3) третя стадія гри в хронологічному порядку збігається з першою. Ігри мають двояку мету: а) експериментальну (веде до знання й дає деякі неясні поняття про природу речей); б) творчу (головна роль);

4) на четвертій стадії виникає романтична творчість (що складається з образів).

Постають питання про те, як починає складатися уява, які її особливості виникають у дошкільному віці. Розвиток уяви нерозривно пов'язаний із розвитком особистості дитини. Уява – це той чуйний музичний інструмент, оволодіння яким відкриває можливості самовираження, сприяє реалізації задумів і бажань дитини.

Початок розвитку дитячої уяви пов'язується із закінченням періоду раннього дитинства, коли дитина вперше демонструє здатність заміщати одні предмети іншими й використовувати одні предмети в ролі інших (символічна функція). Подальший розвиток уява отримує в іграх, де символічні заміни відбуваються досить часто й за допомогою різноманітних засобів і прийомів.

Серед психологів виникають суперечки щодо витоків дитячої творчості. Е.П. Торранс, наприклад, вважає, що творчість з'являється в дітей тільки після 5 років. Е. Андрюс стверджує, що «пік творчості» в дітей припадає на 3,5–4,5 року. Розбіжність у цих точках зору є досить серйозною: рік у житті дитини – це дуже великий термін, оскільки розвиток відбувається швидко; нові психологічні механізми весь час включаються в цей процес. Інша ж думка полягає в запереченні дитячої творчості. Прихильники цієї позиції стверджують, що в дитини є тільки пасивна фантазія, що формується в результаті сліпого копіювання побаченого в дорослих.

У вітчизняній дитячій психології щодо цього питання існують такі позиції.

Перші прояви уяви спостерігаються до 2,5–3 років, оскільки саме в цьому віці дитина починає діяти в уявній ситуації, використовуючи уявні предмети. Проявляється це насамперед у грі. Саме діти, що відрізняються багатством фантазії й вигадки, на-

йохочіше включаються в гру й найчастіше бувають її організаторами.

Про розвиток дитячої уяви в дошкільному віці судять не тільки за уявленнями й ролями, які діти відіграють в іграх, а й на основі аналізу матеріальних продуктів їх творчості, зокрема малюнків.

Найважливіша лінія в розвитку уяви дитини – це розвиток спрямованості уяви. У старшому дошкільному віці, коли існує довільність у запам'ятовуванні, уява з репродуктивної, механічно відтворюючої дійсність перетворюється на творчу. Вона поєднується з мисленням, включається в процес планування дій. Діяльність дітей у результаті набуває усвідомленого цілеспрямованого характеру.

Уява, як і будь-яка інша психічна діяльність, проходить в онтогенезі людини певний шлях розвитку. О.М. Дьяченко довела, що дитяча уява у своєму розвитку підпорядкована тим же законам, за якими проходять і психічні процеси [2]. Оскільки сприйняття з мимовільного (пасивного) стає довільним (активним), уява поступово перетворюється з безпосередньої в опосередковану. До кінця дошкільного періоду дитинства в дитини, чия творча уява розвинулася досить швидко (а такі діти складають приблизно одну п'яту частину дітей цього віку), уява виражається у двох основних формах:

– самостійне створення дитиною певної ідеї;

– виникнення уявного плану її реалізації.

Крім пізнавально-інтелектуальної функції, уява в дітей виконує також афективно-захисну. Вона охороняє зростаючу, легко раниму та слабо захищену душу дитини від надмірно важких переживань і травм. Завдяки пізнавальній функції уяви дитина краще пізнає навколишній світ, легше й успішніше вирішує завдання, які виникають. Емоційно захисна роль уяви полягає в тому, що через уявну ситуацію може відбуватися розрядка виникаючої напруги та своєрідне символічне вирішення конфліктів, яке важко забезпечити за допомогою реальних практичних дій.

У дітей дошкільного віку обидві важливі функції уяви розвиваються паралельно, проте дещо по-різному. Початковий етап у розвитку уяви можна віднести до 2,5–3 років. Саме в цей час уява як безпосередня й мимовільна реакція на ситуацію починає перетворюватися в довільний знаково-опосередкований процес і поділяється на пізнавальну й афективну. Пізнавальна уява формується завдяки відділенню образу від предмета й позначенню образу за допомогою слова. Афективна уява складається в результаті виникнення усвідомлення дитиною свого «Я».

На першому етапі розвитку уява пов'язана з процесом «опредметнення» образу дією. Через цей процес дитина вчиться керувати своїми образами, змінювати, уточнювати й удосконалювати їх, а отже, регулювати свою уяву. Однак планувати її, заздалегідь складати в розумі програму майбутніх дій вона ще не в змозі. Ця здатність у дітей з'являється лише з 4–5 років.

Дитяча афективна уява з віку 2,5–3 років до 4–5 років розвивається за дещо іншою логікою. Спочатку негативні емоційні переживання в дітей символічно виражаються в героях почутих або побачених ними казок. Слідом за цим дитина починає будувати уявні ситуації, які знімають загрози її «Я» (розповіді-фантазії дітей про себе як про таких, що нібито мають особливо виражені позитивні якості).

Нарешті, на третьому етапі розвитку цієї функції уяви виникають дії заміщення, які в результаті свого здійснення здатні зняти виникле емоційне напруження; формується й починає практично діяти механізм проекції. До віку близько 6–7 років розвиток афективної уяви в дітей досягає того рівня, коли багато хто з них виявляється здатним уявляти світ та жити в ньому.

Так поступово складається уява як особливий психологічний процес дії в плані образів. Такий поступовий перехід до внутрішньої діяльності уяви, порівняно вільної від зовнішньої, веде до проявів творчої активності в різних сферах.

Як уже було зазначено, для творчої діяльності необхідною умовою є накопичення практичного досвіду в якій-небудь діяльності.

Сформований Л.С. Виготським закон говорить: «Творча діяльність знаходиться в прямій залежності від багатства й розмаїття колишнього досвіду людини, тому що цей досвід представляє матеріал, із якого створюються побудови фантазії. Чим багатше досвід людини, тим більше матеріал, яким володіє її уява» [1].

Чим багатшим буде сприйняття дитини, мислення, пам'ять, уява й інші психічні властивості, тим активніше дитина зможе застосовувати та комбінувати цей досвід у будь-якій сфері діяльності.

Висновки з проведеного дослідження. У результаті проведеного аналізу психологічного розвитку дошкільнят можна зробити такі висновки:

– дошкільний вік є віком бурхливого накопичення дитиною досвіду, який у свою чергу необхідний як основа для будь-якої творчої діяльності;

– розвиток психічних особливостей дитини веде до розширення її досвіду, а отже, розвиваючи увагу, пам'ять, мислення, відчуття, емоції, збільшується можливість накопичення практичного досвіду дитиною, що у свою чергу сприятливо позначається на механізмі творчості;

– синкретизм пізнавальних процесів, поступове вдосконалення фізичних можливостей дитини, проблематизація світу, що стає актуальною, – усе це є особливостями її розвитку, істотними щодо формування креативності в дошкільнят;

– усі психологічні особливості дітей дошкільного віку говорять про те, що дошкільний період припускає високий ступінь прояву креативної поведінки та є сензитивним для її розвитку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Выготский Л.С. Собрание сочинений : в 6 т. / Л.С. Выготский ; глав. ред. А.В. Запорожец. – М. : Педагогика, 1983– . – Т. 5 : Основы дефектологии. – 1983. – 368 с.

2. Дьяченко О.М. Развитие воображения дошкольника / О.М. Дьяченко. – М. : Междунар. образоват. и психол. колледж, 1996. – 197 с.

3. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Э. Эриксон ; общ. ред. и предисл. А.В. Толстых. – М. : Прогресс, 1996. – 344 с.

4. Запорожец Л.В. Некоторые психологические вопросы сенсорного воспитания в раннем и дошкольном возрасте / Л.В. Запорожец // Сенсорное воспитание дошкольников. – М., 1963. – С. 47.

5. Коменский Я.А. Избранные педагогические сочинения : в 2 т. / Я.А. Коменский. – М.: Педагогика, 1982– . – Т. 1. – 1982. – 656 с.

6. Пиаже Ж. Психология интеллекта / Ж. Пиаже // Пиаже Ж. Избранные психологические труды / Ж. Пиаже ; предисл. В.А. Лекторского. – М., 1994. – С. 76.

7. Ушинский К.Д. История воображения / К.Д. Ушинский // Собрание сочинений : в 11 т. / К. Д. Ушинский ; ред. кол. : А.М. Еголин и др. – М. ; Л. : Изд-во АПН РСФСР, 1950– . – Т. 8 : Человек как предмет воспитания. Опыт педагогической антропологии. – 1950. – С. 429–442.